

Tessedik Sámuel kora és tevékenysége

Ótemetői sírfelirata szerint íjf. Tessedik Sámuel, volt szarvasi evangélikus lelkész „...nem annyira magának vagy övéinek, mint inkább népe/ javainak élt sokáig és egészen”. Ezek a szép szavak egy konok, önmagát nem kímélő, a környező falusias társadalom korabeli igénytelenségét el nem fogadó, küzdelmeit egyedül megvívó személyiségre vonatkoznak. Tessedik élete folyamatos konfliktusok sorozata, környezete ambivalensen ítélte meg az országos szinten viszont elismert szaktekintélyt, az egyszemélyes intézményesült akaratot.

Magyarországon a 18. század második felében köszöntött be a felvilágosodás kora. Az ország a török hódítás és háborúk okozta pusztulás következtében szinte újjáépítés előtt állt. Az ország központi fekvésű, egykori királyi városa, Buda, romokból állt, de felszabadult a török uralom alól. Az Alföld nagy része elnéptelenedett. A lábas jószágot áthajtotta a szorongatott jobbágy a török elől a királyi Magyarországra vagy Erdélybe. A század első fele a lassú tápászkodás ideje, de a második felétől fokozatos az újjáépülés. *Harukkern* báró s a hozzá hasonló földesurak (*Wenkheim*ek, *Grassalkovics*ok, *Festetic*cek) lényegesnek érzik a népesség gyarapítását, saját adózik és a termelő munkáskezek szaporítását. Telepítéssel oldják meg ezt a kérdést. Az ország a Habsburg birodalmon belül a viszonylag fejlettebb cseh és osztrák tartományokhoz képest ugyan gazdaságilag alárendelt helyzetet foglalt el, ugyanakkor bizonyos ösztönző, módosító impulzusokat is kapott, újból megindult a mezőgazdasági termelés, élénkült a kereskedelem, különösen az agrárexport, amely főleg a Duna vízi útján haladt nyugat felé. Az ipar még a céhesipar újjászervezésénél tartott, de a századfordulóra manufaktúrák is létesültek. Kb. 50 szabad királyi város tömörítette magába a városi polgárságot. A politikai vezetéshez azonban ez a réteg Nyugat-Európaéhoz képest még túl gyenge volt.

A piramis tetején 100–200 birtokos főnemesi család élt. Alattuk a jobb módú birtokos nemesség jutott fontosabb szerephez, sőt a század végére egy része a főnemesi családok közé emelkedett (például *Festetics*, *Podmaniczky* stb.). Ezek az új főnemesek voltak a legnyitottabbak az új eszmék iránt. A nemesek legelső rétege, a falusi kisnemesek egy része elszegényedett, paraszti létbe süllyedt, életformájuk nem sokban különbözött a telkes jobbágyokétól. Legfeljebb nem kellett adózniuk és mentalitásukban hordozták nemességük egykori jobb napjait.

Nem véletlen, hogy a főnemesség egy része és a felfelé törekvő jobb módú birtokos nemesség kezdte felismerni a fejlettebb Európa kihívását, ösztönző, felzárkóztató hatását; de ők csak kisebbséget alkottak a nemesség körében. A nagy többség ragaszkodott a régihez és bezárkózott az ősi hagyományokba. Minden újtácsi szándékban a magyar függetlenséget korlátozó osztrák beavatkozást sejtett, dühösen elzárkózott előle.

Az első elmozdulás lassú volt a jezsuita nevelés régi, szigorú vallásos formái közepe, mert e formák kevésbé szolgálták fiaik világi hivatású pályákra való felkészítését, sok nemesi családban szívesebben írták az ifjakat a hajlékonyabb piarista rend iskoláiba, ahol az 1750-es évektől kezdve már oktatták a korszerű természet-tudomány eredményeit, a newtoni fizikát.

1762-től kezdve az első newtoni szellemű szakmunkákat, a tankönyveket az egyetem volt jezsuita tanárai írták. De a protestáns ifjak, tanárok is az új természettudományos eredményekkel tértek haza a külföldi egyetemekről. Közöttük volt Tessedik is.

Rohamosan nőtt a korábbi évtizedekhez képest a hazai könyvkiadás, a nyomdák száma is megsokszorozódott, a sajtótermékek száma ugyancsak (1764-től német nyelven rendszeresen jelennek meg lapok, 1780-tól magyarul). Nagy könyvtárak alakultak; világi és főnemesi gyűjtemények is (új, korszerű külföldi művekkel!). Kibővült a felsőoktatás. 1763-tól a selmeci bányatisztképzőt Akadémia rangjára emelték. 1769-ben orvosi karral gazdagodott az egyetem. 1782-ben Mémőki Intézetet bővült a bölcsészeti kar. Mindez azt jelzi, hogy új, laikus, szakképzett értelmiséget nevelt ki magának a felvilágosodás. A szegény, nemes ifjak mellett egyre több nem nemes is toborzódott az egyetemi hallgatók sorába. A jobbágy-paraszti réteget, a mezőgazdaságban dolgozók nagy tömegeit azonban a felvilágosodás sem Franciaországban, sem Nyugat-Európában, sem pedig Magyarországon nemigen érte el. Kivételnek csak azok a kisebb hatósugarú kezdeményezések számítottak, ahol egy-egy, természettudomány és gazdálkodás iránt érdeklődő pap, paptanárnak tekintette szívügyének a parasztfiatalok tanítását (német földön, Csehországban, Morvaországban, Ausztriában). Ilyen előképeket követett később Tessedik Sámuel is Szarvason, az erlangeni, göttingeni, pozsonyi evangélikus értelmiségi körök hatására.

A század második felében az európai fejlődés peremzónájának több országában is három főbb felvilágosult politikai tendencia bontakozott ki.

Az egyik, az úgynevezett felvilágosult abszolutizmus 1765–1790 között volt uralmon. Az uralkodó, látva az udvar, a rendi országgyűlés ellenkezését, annak kikapcsolásával, rendeleti úton vezette be reformjait. Csak a legfontosabbakat említet:

– az Urbáriumban (1767) a jobbágyterheket igyekezett szabályozni az uralkodó a

földesúri túlkapások és a túladóztatás elkerülése érdekében;

– az oktatásügyi reformot, a Ratio Educationist, 1777-ben vezette be *Mária Terézia*, később 1806-ban jelentették meg a második, javított kiadását;

– 1781-ben *II. József* adta ki a Türelmi rendeletet, ezzel leszűkítette a katolikus egyház korábbi hatáskörét és a protestáns egyházak egyenrangúságát, tevékenységét ismerte el;

– 1784-ben jelentette meg *II. József* a hírhedt Nyelvrendeletét. Ennek lényege, hogy a latin hivatalos nyelvet némettel helyettesítette.

A felvilágosult abszolutizmust 1790-ben háttérbe tolja az 1789-es Nagy francia forradalom. *II. József* halála előtt – a rendek nyomására – minden rendeletet visszavont, a Türelmi rendelet kivételével.

Lengyelországban a felvilágosult nemsek korszerűsíteni igyekeztek a rendi hatalmat, a feudális képviselői rendszert. Ez a tendencia Magyarországon is kibontakozott. Az 1770-es években a magyar felvilágosult rendi mozgalom nemzeti nyelvi-irodalmi, művelődési programmal indult (nyelvújítás, tudós társaság – úttörőként *Bessenyei György* fogalmazta meg a szükségességét –, magyar vándorszínészet). A hagyományos szellemű nemzeti többség azonban ellenére van minden újításnak. Híres mondás volt egy egykorú röpirat címe: *Omnis mutatio periculosa*. Ez a hagyományos nemesség véleménye.

A harmadik fő áramlat követői új, polgári nemzetet akartak létrehozni. Vezető egyéniségük *Hajnóczy József*, Tessedik Sámuel unokatestvére volt, egy nem nemes evangélikus lelkész fia, testestől-lelkestől a francia forradalom híve.

Tessedik Sámuel ennek a kornak a születte. Albertiben született, id. Tessedik Sámuel evangélikus lelkész fiaként. Kétéves, mikor apját Békéscsabára hívták. 7 éves koráig itt élt ő is. Itt ragadt rá a szlovák nyelv, hisz Harukkern báró, a földesúr, szlovák telepeseket hozatott az elnéptelenedett békési földekre. Tessedik korán, 7 éves korában árvaságra jutott. Édesanyja segítségével Pozsonyban végezte el az ele-

mi iskolát és a német nyelvű gimnáziumot. Pozsony abban az időben német város, ahol a lutheri tanok az evangélikus racionalizmus és a puritanizmus kivirágzását segítették. Mit tanult itt a fiú a német nyelv mellett?

Elsősorban a racionalizmus szemléletét, ami például a kertészeti munka szerepében is megmutatkozott. A természet közelségéről, a természeti törvények ismeretéről így írt később „Önéletírás”-ában: „Szüleim már a legzsengőbb korbanban kerti munkához szoktattak, és oly nagy kedvet ébresztettek a kertészet és a

gazdászat iránt, hogy azokat egész életemen át sok és fontos teendőim között is nagy szenvedéllyel űztem.”

Itt tisztázódott benne a nevelés fontosságának a tudata. Anyja Pozsonyba költözött, és özvegyiségében kosztos diákok tartásával, velük való tanúlással igyekezett eltartani az elárvult családot. „Sokszor 8, 9, sőt 10 gyermeket is elfogadott kosztba, és számtalan előkelő család még sírjában is áldja

gyermekük iránt tanúsított jószágáért. Az ő tanítása és példája folytán fogalmazódtak meg az én lelkemben is a józan nevelésnek főbb elvei.”

Mit tanult? Mit gyűlt az iskolában? „Pharamoud, Manoie, Gellert iratai és beszélő állatai voltak azok, melyekből én fáradhatatlan szorgalommal merítettem természetani, gazdasági és erkölcsi-vallási ismereteimet.” „Értelmetlen és az életben hasznavehetetlen dolgoknak könnyű nélkül tanulása volt a legnagyobb kínja fejemnek és szívemnek.” „Önállóan nem gondolkozhatni, magamnak nem vizsgálódhatni...”, „... az iskolában friss vérrel és

egészséges testtel 3–4 órát kellett egyfolytában ülnünk.”

A gimnáziumi évek után évekig nevelősködött néhány előkelő pozsonyi polgárcsaládban, hogy édesanyja gondjait enyhítse. Nem tekintette azonban ezeket az éveket elpazarolt időnek. „Itt tanulmányoztam tanítványaimnak tehetségeit, képességeit, hibáit és gyengéit, de azon forrásokat és okokat is, melyekből hibáik eredtek.” „Megtanultam ismerni a háziurak és asszonyok, a gyermekek és szolgák, segédek és inasok, patvaristák és vezetők jó és rossz erkölceit, s már ifjú koromban oly világ és

emberismeretet szereztem magamnak, mely nélkül a világon oly keservesen lehet boldogulni!”

Mi volt az ifjúkori legszebb mulatsága? „Vasárnap esténként a furulyázással ott a Schöndorfi utcában, ahol három más társammal együtt megfizethetetlen kedves estéket töltöttem...” – mint írta.

Anyja a nevelősködésből összegyűjtött pénzzel fiát Debrecenbe küldi főiskolára, hogy szerezzék meg a magyar nyelv

A tanítás nyelve a tananyag jellegetől, illetve a tanulók anyanyelvi összetételétől függően változott. Tessedik maga állította össze iskolája tantervét. A tankönyvek jelentős részét is maga írta. Iskoláját könyvtárral, laboratóriummal és szemléltető gyűjteménnyel egészítette ki. Nem csupán a tanulni vágyó parasztfiatalokat segítette hozzá a szükséges ismeretekhez, hanem első fokú képzéssel vállalta a leendő néptanítók gazdasági továbbképzését, sőt el lehetett itt sajátítani a gazdasági teendők ellátásához szükséges alapismereteket is. Ezzel megelőzte az 1797-ben kapuit megnyitó keszthelyi Georgikont is.

ismeretét is. Kétszer megye haza Debrecenből, mindig gyalogosan Tokajon, Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon, Besztercén, Körmöcön és Selmecen keresztül. Ezek a hosszú gyalogtúrák a jó megfigyelő ifjút hasznos földrajzi, gazdálkodási, nép-egészségügyi és botanikai ismeretekkel gazdagítják. 1763-ban két évre Erlangenbe kerül egyetemre. Teológiai ismeretei mellé még orvosi stúdiumokat is felvesz. „Ezen egyetemet azért választottam magamnak, mivel ott, amint tapasztalásból is meggyőződtem, minden tanszakokban kitűnő tanárok működtek, az ifjúság nem féltelen, a város egyike a legszebbeknek Németor-

szágban, és a gyáripar és a művészet is vígan virágzó állapotban volt.” Emellett evangélikus központ is volt. Tanáraitól így ír: „Ezek a reális tudományoknak legiózabban elveit csepegtették szívembe.” Erlangen két éve sem elég a kíváncsi, becsvágyó ifjú Tessediknek. Más egyetemeket is meglátogatott, szokása szerint gyalog. Coburgon át Jénába ment, ahonnan Lipschébe, Halléba, s Dessauon, Potsdamon, Spandau és Charlottenburgon át Berlinbe jutott. Jellemző, hogy mi köti le a figyelmét, mit nézegetett kedvtelven, s mi tér vissza a látottakból-elraktározottakból későbbi szarvasi életében. „Halléban láttam a nagyszerű árvaházat.” „Jénában láttam a szép vízszabályozást... egyszerű gát emelése által mily nagyszerű... gépezetet lehet a víz által mozgásba hozni; ...mily nagydarab földet lehet vízmentesíteni és mesterséges kiöntés által termővé tenni.” „Berlinben láttam a csinos és hasznos kanálisokat, melyek... igen nehéz árucikket minden veszedelem nélkül szállíthatnak a kereskedő házához vagy raktárához...” „Charlottenburgban és Berlinben láttam a gyönyörű, hús árnyakkal kínálkozó kellemes erdőket az egykori homokpusztaságon és elgondolkoztam a Tisza-vidéki puszták felett, ahol egész napon át hiába keres az utazó egyegy fát, melynek árnyékában megpihenhetne... pusztá, vagy mocsár van ott, ahol népes városok vagy falvak virágozhatnak.” „Potsdamban bámultam a Saussoucikertet, ...és a Pregel folyócska ügyes felhasználását. Itt fogalmazódott meg bennem a kanálisépítés, a folyók és mocsarak szabályozása és helyesebb felhasználása... itt saját szemmel győződtem meg ezek országos hasznáról.”

Kiemelkedő, sokrétű ismerettel, reális használni akarással, szorgalmával, következetességével szolgálni akart. Először Surányban, majd Szarvason lesz evangélikus lelkész. Külföldi tapasztalatai kétszeresen rádöbbentik hazája elmaradottságára. Nagy szemléltető erő rejlik a kontrasztban! Ez a felismerés azonban nem lefokozza, hanem felerősíti tettvágyát.

A mocsaras, árvízes Szarvas nyomorult, nádfedeles sárviskői, elmaradt gazdálko-

dása, a kuruzslás szintjén folyó népi gyógyászat, az analfabétizmus közepette, a tunyaságukban, ötlettelenségükben éhen lézengő szarvasiakat látva, nagyot, merészet álmodik, s haláláig tevékenykedik az álmai megvalósításán.

Kiindulási pontja: a bajok oka a tudatlanság. A tömeget nevelni, tanítani kell! A tudatlanság ellen első perctől az utolsóig a lelkész veszi fel a harcot. A szószerk a néphez szólás első fóruma. Hirdeti, hogy Isten az embert a maga képmására teremtette. A világ tevékeny formálásában ezért az ember köteles részt venni. Nemcsak élni kell a földön, hanem művelni is azt. Ez isteni parancs. „Kimutattam az Isten munkáiban, a természetben nyilatkozó nagyot, szépet és hasznosat. Ki akartam kutatni az emberi nyomorúság forrását... fejtegettem a gazdát és cselédet, a felsőség és alattvalók, a tanítók és tanítványok, a szülők és gyermekek, a gazdagok és szegények, az egészségesek, betegek, és gyógyulók kötelességeit.” A szószerkén túl „Megkezdttem a házi nevelés nagy munkáját házlátogatással, a nálam kosztban lévő gyermekek-nél.” „A beteglátogatásokat arra használtam fel, hogy nemcsak a beteget, hanem a jelenlévő egészséges családtagokat is igyekeztem felbuzdítani.”

A felnőtt lakosok nevelése céljából olvasó egyület alakít. Ezt látogatottság hiányában sajnos egy év múlva be kell zárnia. Rá kell jönnie, hogy az idősebb emberek csak a megszokás kitaposott útján akarnak járni. Ezért minden figyelmével a fiatalok felé fordul. Miután Szarvason csak evangélikus egyházi iskolák vannak, az oktatás ügye végső fokon Tessedik Sámuelhez tartozik. Megszerzi a legkitünőbb nevelési szakkönyveket, hogy tanítóit is felkészítse a minőségi munkára. A falusi gyermekek számára olvasókönyvet ír. A könyv Pozsonyban jelenik meg a szerző és a szarvasi egyház költségein. Az olvasmányok a gyermekek gondolkodásához, ismereteinek bővítéséhez igazodnak. Azzal a céllal válogatja össze a szerző az olvasmányos anyagot, hogy a tanítónak lehetőséget nyújtson vele hasznos és tanulságos beszélgetések folytatásához.

Nemsokára felkerik a Békés megyei evangélikus iskolák felügyelőségére. Végiglátogatja a 14 rábízott iskolát. Slendriánságot tapasztal. Hosszas töprengés után rászánja magát, hogy mintaiskolát nyit, ahol szemléltetheti a 14 iskolának mindazt, amit lelkiismeretes tanügyi vezetőként velük is el szeretne érni. „A szarvasi uraságtól kértem hat hold szikes földet. 1780. V. 8-án kedvező választ nyerve, építettem egy iskolát, alapítottam kertet és könyvtárat, szerezttem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén, s négy esztendőn keresztül magam tanítottam ingyen a szarvasi mindkét nembeli nagyobb ifjúságot, hogy belőlük... munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdasszonyokat képezzek.”

Az iskola felállításában egyéni-pedagógiai hajlamai és a külföldi példákön kívül jelentős szerepe volt az 1777-ben kiadott Mária Terézia-féle Ratio Educationis ösztönző hatásának is. Mária Terézia tervszerűen készítette elő a tanügyi reformját. 1766 elején elrendelte az iskolák teljes összeírását Magyarországon. A reform a felsőoktatás szintjén indult, és azután lassan haladt az alsóbb szintek felé. *Niczký Kristóf* kancelláriai tanácsos 1769-ben két emlékiratban fejtette ki elképzeléseit részint az egyetem, részint a gimnáziumok reformjáról. Leszögezi, hogy a magyar királynak teljes jogában áll az iskoláügyet állami feladatként kezelni. Álláspontja: „Az ifjúságot a hivatali szolgálat végzésére és az állam javainak előmozdítására is képessé és alkalmassá kell tenni.” 1769 óta az oktatásügy terén az állami irányítás elve már elfogadottnak számított. Mária Terézia 1770-ben, az egyházi hatáskört védő *Mugazzi* érseknek így fejezi ki saját álláspontját: „Az iskola politikum és az is marad.”

1777. aug. 22-én jelent meg a magyar közoktatásügy első, átfogó, részletes szabályozása és első állami kódexe, egyben az első nagyszabású hazai pedagógiai kiadvány, mely egyetemi, gimnáziumi oktatásból kiindulva eljut a népiskolák elvi és gyakorlati kérdéséig is. A közoktatás első magyarországi állami reformja fokozni kívánta a természettudományos és mezőgazdasági jellegű ismeretek terjesztését is.

Tessedik Sámuel magáévá tette ezt a tőle amúgy sem távol álló elvet. Jobbágy-paraszti fiatalokat akar fejlettebb paraszti munkára nevelni. Iskolája elméleti tantárgyak tanítása mellett nagy súlyt helyezett a gyakorlati oktatásra. Miután november 1-én kezdődött a tanév, és szeptember 20-ig tartott, az összes tavaszi és nyári mezőgazdasági munka gyakorlatával megismerkedhettek a tanulók. Tessedik a munkára és munkával való nevelés első hazai szószólója és megvalósítója. Vallotta: „...mindaz, amiből a gyakorlat és tapasztalás hiányzik, többnyire csak szavakban való üres bölcsesség, s csak fecsegő gépeket képez; a gyakorlat a legjobb tanítómester, igazi gazdákat is formál.” Az iskolája – amit „gyakorlati gazdasági és ipar intézetnek” nevez – 3 fő részre tagozódott. Az elemi vagy népiskolai tagozaton az általános alapismeretek elsajátítása történt. A másik tagozaton a mezőgazdasági tárgyak kerültek előtérbe. A harmadik tagozaton a „műipari” ismeretek megszerzése folyt. A fiatalok elméleti ismeretként írást, olvasást, számolást, följrajzot és természetrajzot, anatómiát, dietetikát, építészetet, kereskedelmi és vegyészeti és neveléstani ismereteket szereznek, 6 holdas tangazdaságban (később még 39 holdat kapnak a földesúrtól), növénytermesztést (lucerna- és vöröshere-termesztést, kukorica- és szántóföldinövény-termesztést), rét- és legelő gazdálkodási tevékenységet, fásítást, folyószabályozási problémákat, állattenyésztési tevékenységet tanulnak. Megismerkedtek a korszerű méhészkedéssel és selyemhernyó-tenyésztéssel. Ipari tevékenységet folytattak a felsős növendékek.

A juhtenyésztés fellendítésével tanítják nekik a gyapjűfeldolgozás háziipari módját. Ezzel voltaképpen a község asszonyai komoly keresethez jutnak, hisz a gyapjűfeldolgozást Tessedik első felesége és 3 nagyobb lánya elsajátította, és esti tanfolyamokon tanította. Ugyanilyen fontossággal került előtérbe a selyemhernyó tenyésztése. Az utak mellé eperfákat ültettek. Nemcsak a hernyók gondozását, táplálását tanították, hanem a Tessedik család nőtagjai útmutatásaira – akik Pestre jöttek föl meg-

tanulni a selyemgombolyítás és -szövéskérdését – a község nagy anyagi haszonnal tanulta meg tőlük ezt a munkát is. Művészei lettek a tejfeldolgozásnak, rendszeresen szállítottak juhsajtot, vaját a pesti piacokra. A modern méhészkedés révén jelentős lett a szarvasi mézfelhozatal is.

A tanítás nyelve a tananyag jellegétől, illetve a tanulók anyanyelvi összetételétől függően változott. Tessedik maga állította össze iskolája tantervét. A tankönyvek jelentős részét is maga írta. Iskoláját könyvtárral, laboratóriummal és szemléltető gyűjteménnyel egészítette ki. Nem csupán a tanulni vágyó parasztfiatalokat segítette hozzá a szükséges ismeretekhez, hanem első fokú képzéssel vállalta a leendő néptanítók gazdasági továbbképzését, sőt el lehetett itt sajátítani a gazdatiszti teendők ellátásához szükséges alapismereteket is. Ezzel megelőzte az 1797-ben kapuit megnyitó keszthelyi Georgikont is, ahol Festetics György magán felsőfokú és középfokú gazdasági iskolája már európai színvonalon oktatta és képezte a magyarországi uradalmak részére a gazdatisztiakat. Ugyanakkor jóval fél évszázaddal megelőzte Tessedik az 1868-as népiskolai törvény révén legalizált és elvárt mezőgazdasági oktatást a népiskolákban, a népiskolai tanítók segítségével.

A „gyakorlati gazdasági és ipari iskolának” – saját megfogalmazása szerint – alapvető célja: „...a lehanyagló szorgalom, a mezei és a közgazdaság fellendítése derék értelmes parasztok, szegény polgárok, értelmes néptanítók, szorgalmas mesteremberek, manufaktúristák, gyárosok, kereskedők, tapasztalt mezőgazdasági vezető emberek és ügyes közigazgatási tisztviselők idejekorán való képzése által.” Országosan egyedülálló ez az intézet. Szarvas gazdasági középponttá nőtte ki magát. Festetics kérte Tessedik Sámuel tanácsát a keszthelyi Georgikon tervezéséhez, sőt felkérte, hogy vállalja a létrejött Georgikon igazgatói állását is. Tessedik azonban megszállottan ragaszkodott Szarvason megkezdett kísérleteihez. A martonvásári *Brunszvik* család is ki-kikérte mezőgazdasági kérdésekben a véleményét. A marton-

vásári parkban még mellszobrot is állítottak Tessediknek. Ma is látható.

A kezdeti, nagy visszhangot keltő sikerek után azonban mind több gonddal küszködve működött az iskola. Az 1790-es években Tessediknek egyre több vitája támadt az egyházközösség elöljárójával. 1795-ben az iskola működését fel kellett függesztenie. A hathatósabb állami támogatás nyomán az 1798/99. tanévben újra megindul a képzés, de Tessedik ekkor már parasztfiatalok nélkül volt kénytelen iskoláját tovább működtetni. A „diákokat” ugyanis – a Helytartótanács felszólítására – a nemesi vármegye küldte Szarvasra, sőt ő fizette a tandíjat is. Ezek a „diákok” felnőttek, zömmel nemesi származású férfiak voltak, akiknek gazdasági ismereteit a közhasznára szerette volna a későbbiekben fordítani a vármegye.

Sok és méltán megérdemelt magas elismerés érte. 1782-ben II. József királyi leiratban üdvözölte. 1790-ben meghívták a pesti zsinatra. Lipót, majd Ferenc császár is dicséretes oklevéllel tüntette ki. 1798-ban a Jénai Minerológiai Társulat díszdiplomában részesítette. 1805-ben József nádor őt, feleségét és elsőszülött fiát nemesi rangra emelte.

Közben 1788-ban minimális összegből felépítette az őtemplomot. Ma is áll a robosztus épület Isten dicsőségére. A leleményes ember 50 szarvasi legényt küldött fel a Keleti-Kárpátokba fakitermelésre. A Tiszán, a Körösön úsztatták le a szálfacát. A minimális kiadással megszerzett faanyag nemcsak hogy elég volt a templomépítéshez, hanem a feleslegesen jó pénzért túl is adtak. Ötletességgel, prima szervezőképességgel az egyházközösség megterhelése nélkül épült fel tehát a templom.

Tessedik kétszer nősült. Az első házasságában megözvegyült. Mindkét felesége megértette, segítette összes tevékenységében. Első asszonya, *Markovitz Terézia* tizenhárom gyerekekkel ajándékozta meg, közülük kilenc meghalt himlőben. Terézia tanította az iskolában a tanfolyamokon a gyapjúfeldolgozást és a selyemfonalgombolyítást, -szövést. A második feleség, *Hirsoviny Karolina* két kisgyermeket

hozott magával a négy gyerekes Tessedik házba. Hatéves özevesség után vette el a szarvasi lelkész. Házasságukból öt közös gyermek született még. A népes család ellátásán túl az új asszony tanította a község gyermekeit facsemeték oltására. Míg állt a gazdasági intézet, a lányoknak ugyancsak ő tanított szabást, varrást, sőt éneket is. Kertjében salátafajtákat nevelt, megismertette a szarvasiakkal a krumplit, amit kenyérsütésre és pálinkafőzésre használt. A sárgarépból cukrot és szirupot állított elő. Leánykorában nevelőanyjától megtanulta a betegápolást, a házigyógyszerek készítését, a birtokon is tartott a szegényeknek ingyen patikát.

Jó társa volt férjének, aki a zajos örömeiket, multságokat, költséges vendéglátást soha nem kedvelte. Szívesen tett viszont gazdasági utazásokat, például Kupferzellbe. Minden apróság felkelte az érdeklődését, például a szántóföldeken ássott s célszerűen elrendezett trágyagödörök, „a szántóföldeken ültetett alma- és körtefák és az ezek gyümölcséből készített bor”, „...a sónak mesterséges

főzése, készítése és felhasználása.” „A takarmányos színek helyes berendezése, a marhák szabályos etetése, rendes cselédek, jó takarmány (répa, lóhere, szecska, dara)”, „A marhaistállók rendkívüli tisztasága és a hizlalt ökrök roppant súlya”, „A gyönyörű káposztafejek!”

Minden szabadidejét, a teljes családját bevonta a munkájába. A község azonban megnemértéssel vette körül újításait, szigorú gazdálkodói elveit, munkamorálját.

1802-ben felkérték a Nagyszentmiklóson akkortájt létesített másik gyakorlati gazdasági szakiskola tantervének az elké-

szítésére. Ő ezt boldogan vállalta is. Tanácsok, tantervek írásán túl jelentős szakírói tevékenységet is folytatott. E munkássága viszonylag későn bontakozott ki: negyvenkét éves volt, amikor első, egyben legfontosabb műve megjelent. Ám így is gazdag életművet hagyott maga után: a bibliográfus mintegy négyszáz tételes – megjelent és kéziratban ránk maradt – címjegyzéket tudott összegyűjteni szellemi hagyatékából. 1784-ben jelent meg fő műve (’Der Landmann in Ungarn’), amelyet Széchényi Ferenc Kónyi Jánossal magyarra fordítottat s 1786-ban Pécsen ki-

A szikések javítása mellett jelentős eredményeket ért el a kertészeti kultúrák termesztése terén. Hozzáfogott a saláta, sárgarépa és a burgonya termesztéséhez, gyűjtötte a gyógyfüveket. Széles körű kísérletezést folytatott a gyümölcsfák meghonosítása, az oltványok nevelése terén. Az 1790-es évek közepére a sokfelől – külföldről és máshonnan – begyűjtött alanyból mintegy 300 fajtát tenyésztett ki. Szenvedélye lett a szőlészet, sikeresen kísérletezett még az aszúborra is. Jelentős sikereket ért el végül a feldolgozóipar, az értékesítés, a vízi és szárazföldi szállítás, a csatornázás és takarékmagtárak létesítése terén is.

adatott „A parasztember Magyarországon micsoda és mi lehetne” címmel. Munkájában leírta, hogy milyen sanyarú körülmények között él a magyarországi parasztember, s megpróbálta ennek okait számba venni. Ezek között említi az iskolai oktatás elmaradottságát, a korszerű ismeretek hiányát; a rossz körülmények között folyó földművelést és állattenyésztést; az aprófalvas településrendszert; a kártékony szokásokat, babonákat, a szüksé-

ges piacok hiányát. Könyvének több mint a fele azzal foglalkozik, hogy mi mindent kellene tartalmaznia az (esetenként inkább egy mai modern falura hasonlító) eszményi falurendtartásnak, hogy milyen is lehetne az „eszményi” falu. Milyennek kellene lennie a településnek, az utcáknak és házaknak, hogy kellene jövedelmező módon gazdálkodniuk a bennük lakó parasztoznak. A 18. század végi német telepésfalvak már mértanilag hasonló módon kimért egyforma telkekből és utcákból álltak, tehát Tessedik alkalmazta és adaptálta a korabeli telepítési, részben már egészsé-

gesebb életfeltételeket, a gazdálkodás szempontjait is figyelembe vevő korabeli faluterveket.

Fontosabb szakmunkái közt kell megemlíteni a szarvasi iskola első szakaszának küzdelmes éveit feltáró művét. Elsőként ugyan németül, de azt követően (1801-ben) mindjárt magyarul is megjelent az eredményes rétgazdálkodással és a lóhere természetével kapcsolatos szakmunkája. Összeállította Szarvas gazdasági fejlődésének krónikaszerű rajzát az újratelepítéstől, 1722-től 1806-ig terjedő időben.

Küzdelmes pályafutásának sikereit és kudarcait írta meg önéletrajzában. Számos írása foglalkozik a mezőgazdaság egy-egy ágazatának (fásítás, állattenyésztés, állatorvoslás stb.) kérdésével.

A gazdasági szakoktatás tanügyi kérdéseivel foglalkozó Tessedik elméleti-szakirodalmi tevékenysége mellett a mezőgazdasági termelés gyakorlati fejlesztésében is maradandót alkotott. Szinte felsorolni is nehéz, mi mindennel foglalkozott. Jelentős érdemeket szerzett az alföldi szikések fásítása terén: három évtizeden át körülbelül 12 000 facsemetét, több mint 300 fajtát nevelt a sziken. Ő honosította meg Szarvason és környékén az akácfát, s alkalmazott gazdaságában mezővédő erdősávot. A híres magyar árucikk, az akácméz csak így jelenhetett meg az európai piacokon. Sokat tett a helyes rétművelés, a szénaszáritás és a szénapajták építése terén. A gyakorlatban adott jó példát a pillangós virágúak, elsősorban a takarmánynövényként termesztett lóhere és lucerna termelésére. Szarvason eleinte ő és a példáját követők csak egy-két mázsa lucerna- és lóheremagot termeltek. 1806-ban azonban már évi 300 mázsát adtak el országszerte a szarvasiak. Gazdaságában Tessedik, épp a takarmánytermesztés kiszélesítése révén, fejlettebb istállózott állattenyésztést tudott folytatni, s ennek révén jelentősen növelte a tejhozamokat s a tejtermékeket. Rendszeresen tudta trágyázni földjeit. Először alkalmazott a környéken sorvetést. Propagálta a kukorica termesztését, a kapások szántóföldi művelését a talaj termőerejének fokozása céljából is fontosnak tartotta. Meghonosította a

vasborona és a henger használatát. Korát messze megelőzve, bámulatos sikereket ért el a használhatatlan szik termővé tételében. Gondos, a legapróbb részletekre kiterjedő kísérletek révén annyira fel tudta javítani szikeseit, hogy egy-egy holdjuk a legszárazabb esztendőben is 150 forint értékű hasznot hozott. A szikések javítása mellett jelentős eredményeket ért el a kertészeti kultúrák termesztése terén. Hozzáfogott a saláta, sárgarépa és a burgonya termesztéséhez, gyűjtötte a gyógyfüveket. Széles körű kísérletezést folytatott a gyümölcsfák meghonosítása, az oltványok nevelése terén. Az 1790-es évek közepére a sokfelől – külföldről és máshonnan – begyűjtött alanyból mintegy 300 fajtát tenyésztett ki. Szenvedélye lett a szőlészet, sikeresen kísérletezett még az aszúborral is. Jelentős sikereket ért el végül a feldolgozóipar, az értékesítés, a vízi és szárazföldi szállítás, a csatornázás és takarékmagtárak létesítése terén is.

Ha a teljesítményét, hosszú élete eredményeit vizsgáljuk, úgy tűnik, boldog, szép munkásévekre tudott visszatekinteni öreg korában, azonban ez nem egészen így alakult. 1806-ban ugyanis végleg be kellett zárnia az Európa-szerte ismertté vált iskolájának kapuit.

Mi lehetett ennek az oka? Leginkább az, hogy munkabírása, szigorú erkölce, az eszményeit mindenek keresztlül hajszoló egyénisége idővel – szükségképpen – kihívta maga ellen a nehezebben mozduló, elkényelmesedett, minden újtól riadozó környezete ellenállását. Omnis mutatio periculosa! A maradi, parlagi nemesség felhorkanva vette tudomásul, hogy császári elismerések érték. Az irigység körülötte főleg e kitüntetések után lángolt fel. Barátai fogyatkoztak, ellenségei száma pedig gyarapodott. Meggyűlölték, mert különb volt náluk. Korának adottságait meghaladó gyakorlati kezdeményezése a valóságos viszonyok falába ütközött. Elgondolásait csak a fejlődés későbbi szakasza igazolta.

Tessedik Sámuel főbb munkái

Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulierten Dorfe. Pest, 1784. 216 lap. Magyarul: *A parasztem-*

ber Magyarországon micsoda és mi lehetne... (Ford. KÓNYI János) Pécs, 1786. 508 lap.
Ökonomisch-physikalisch-statische Bemerkungen über den gegenwertigen Zustand des Landeswesens in Ungarn... Pressburg, 1787. 216 lap.
Declarationes duae coram incl. Comissione regia die 9 et 10 Mai 1792. Factae, atque scholam oeconom. Hely és év n.
An das Ungarische, besonders Protestantische Publicum, detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens und des Einschlafens des ersten Praktisch- Oekonomischen Industrial-Instituts zu Szarvasch. Hely n. 1798. 63 lap.
Neuer Wiesen-Rektifikations-Plan... Ofen, 1800. Magyarul: *Új módja a rétek igazításának...* Buda, 1801. 39 lap.
Nachricht von dem Anbau und der Benetzung des Lucerner-Klees. Hely és év n.
Tessedik Sámuel önéletírása. (Ford. ZSILINSZKY Mihály) Pest, 1873.
Szarvasi nevezetességek. (Ford. és szerk. NÁDOR Jenő) Bp, 1938.
Tessedik Sámuel válogatott pedagógiai művei. (Szerk. VINCZE László) Bp, 1956.
Tessedik Sámuel kisebb írásai. (Szerk. HANZÓ Lajos) Szarvas, 1960.

Irodalom

CSOMA Zsigmond: *Tézisek Tessedik Sámuel kertészeti megfigyeléseihez és munkásságához.* In: *Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Lippay János tudományos ülések előadásai.* 1992. 786–788. old
 CSOMA Zsigmond: *Szőlészeti, borászati hagyományok a megújulás és a közösség kötelékében.* (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúl és Európa

között a 17. század végétől a 20. század elejéig). Debrecen – Bp, 1994–1995.
 FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* Bp, 1902
 HANZÓ Lajos: *Tessedik és az európai gazdaságtudomány.* Agrártörténeti Szemle (Továbbiakban: AtSz.) 1961/2. sz.
 KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. században.* Akadémiai Kiadó, Bp, 1980.
 KOVÁCS Gábor: *Tessedik Sámuel és a parasztság.* AtSz. 1961/2. sz.
 MARCZALI Henrik: *Mária Terézia tanügyi reformjai.* Bp, 1882.
 NÁDOR Jenő: *Tessedik Sámuel írásainak címjegyzéke.* AtSz. 1961/2. sz.
 NÁDOR Jenő – KEMÉNY Gábor: *Tessedik Sámuel élete és munkája.* Bp, 1936.
 PENYIGEI Dénes: *Tessedik Sámuel élete és munkássága.* AtSz. 1961/2. sz.
 PENYIGEI Dénes: *Tessedik Sámuel.* AtSz. 1980/8. sz.
 PENYIGEI Dénes: *Tessedik Sámuel.* In: *Agrártörténeti Tanulmányok 9.* Szerk: GUNST Péter – HOFFMANN Tamás, Bp, 1980.
 RAVASZ János: *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában.* Bp, 1968.
 SZABÓ Miklós: *Tessedik Sámuel élete és munkássága.* MF. 1960/14. sz.
 TAMÁSSY István: *Tessedik Sámuel a pedagógus.* AtSz. 1961/2. sz.
 VINCZE László: *Tessedik Sámuel élete és pedagógiai munkássága.* Pedagógiai Szemle, 1953/4. sz.
 WELLMANN Imre: *Tessedik Sámuel.* Bp, 1954.
 WELLMANN Imre: *Tessedik és a magyar agrárfejlődés.* AtSz. 1961/2. sz.

Csománé Forgács Emma

Somogyi József közösség-felfogásáról

Furcsa, már-már mehökkentő ellentmondás elé került a pedagógia a legutóbbi évtizedre. Hazánkban a rendszerváltással egyértelműen megbukott a szocializmus mint létező gyakorlat, s úgy tűnik, vele együtt hal el annak fő ideológiai jelszava s eszméje, a közösségiség is. Már a kilencvenes évek elején Báthory Zoltán szavá teszi, hogy tanulóink körében egyre csökken a közösségi érték, erkölcs s tulajdonság ereje. (1) Ez a tendencia a későbbiekben csak erősödik.

Ma ott tartunk, hogy a közösségiség egész társadalmi megítélése pejoratívvá, legalábbis bizonytalanlanná válik. Jobb esetben hallgatunk róla, mások pedig „anakronizmusnak... tekintik” (2) az úgymond közösségi nevelést.

Másrészt viszont tudjuk-valljuk, a közösségiség fogalma, eszméje s erénye mindig s minden pedagógiai elképzelés és gyakorlat középpontjában áll. (3) A pedagógia egyszerűen nem teheti meg, hogy kiiktatja ezt az értéket, célkitűzést foglalatos-